
**MEVHÂHİBU'L-EDİB Fİ ŞERHİ MUĞNİ'L-LEBİB'İN
BAŞTAN "İNNE" YE KADAR TAHKİKİ¹**

Dr. Fikret Arslan*

İslâmiyet'ten sonra dil çalışmaları, Kur'an'ın doğru anlaşılması için erken dönemde hızlı bir şekilde başladı. Kur'an'ın doğru anlaşılmasına yönelik yapılan dil çalışmaları h. ikinci asrın başlarından itibaren h. üçüncü asrın sonu ve h. dördüncü asrın başlarına kadar devam etti. Bu süreçte bu dilin müfredatını zaptetme kurallarını belirleme çalışmalarını çok sayıda âlim üstlenmişti. Daha sonraları dilin kurallarını açıklama ve insanlara öğretme amacına yönelik bir çok çalışmalar yapılmış, bunun sonucunda ortaya çıkmış olan dil çalışmalarında, Araplar kadar Türk, İran ve Pakistan'luların da payı büyük olmuştur.

Bunlar arasında Osmanlı-Türk âlimlerinin h. VIII (XIV) asırdan itibaren Arapça olarak, dil ve edebiyat ile dînî ve tabii ilimlerde birçok eserler verdikleri malûmdur. Ancak onların bu çalışmaları gereği kadar işlenmemiş, sadece Arap edebiyatına dâir eserlerde ele alınmıştır.

Bu çalışmamızda konu olarak Osmanlı âlimlerinden Vâhyî-Zâde Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-İznikî (940/1566)'nin, "Mevâhibu'l-'Edîb fî Şerhi Mugni'l-Lebîb" isimli şerhi ele alınmıştır.

Vahyî-zâde'nin yaşadığı devre, Osmanlıların siyasi ve kültürel sahalarda önemli dönemlerden biridir. Daha sonra görüleceği gibi bu devrede Osmanlı âlimleri ile medreseler yanyana önem kazanmışlardır.

Başta Bursa ve İznik olmak üzere değişik yerlerde kurulan medreseler, Osmanlı ülkesinin ihtiyacını karşılamak için dini ve lisani ilimlerin öğretimini bir arada yürütüyorlardı. Daha önce nahve dâir yazılmış eserler ve şerhler bu devrede de ele alınmaya devam etmiştir.

---

¹ Doktora Tezinin Özeti.

* Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak.

Osmanlı Sultanların ilim adamlarına gösterdikleri yakın ilgi ve alakadan dolayı, diğer islam ülkelerinden ilim adamlarının Osmanlıya gelmelerine zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Sultanlarının kendilerine karşı saygı gösterdikleri ve ilmî çalışmalarını değişik şekillerde teşvik ettikleri bu âlimlerden biri de Vahyî-Zâde'di. O bu imkânları en iyi şekilde kullanarak, eserler yazmıştır.

Vahyî-zâde, istenilen bir şekilde tanınmamaktadır ve eserleri de değerlendirilmemiştir. Bu durum, yalnız hâl tercümeleri eserlerinde kısa bilgiler şeklinde önümüze çıkmaktadır.

Bu çalışma üç bölüm ve bir metin kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde Vahyî-Zâde'nin, hayatı ilmî kişiliği, tahsil hayatı, hocaları ve talebeleri ele alınmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Şârihimizin şerh yazdığı eser olan "Muğni'l-Lebîb" ve onun yazarının hayatı, hocaları, ilmî kişiliği, eserleri ve mensup olduğu nahiv ekolü incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde (15) adet yazma nüshası bulunan tahkikini yaptığımız bu eserin, metin tesisinde izlenen metod ve bu nüshaların tanıtımı, bu nüshalar

arasında seçtiğimiz esas nüsha olarak kabul ettiğimiz ve bu nüsha ile karşılaştırılması yapılan diğer nüshalar, nüshalara verilen rumuzlar ve Arapça kısmında da nüshaların arasındaki farklar gösterilmiştir.

GİRİŞ

Şârih Vahyî-Zâde'nin yaşadığı h.X-XI (m.XV-XVI), asırlar Arap edebiyatının son klasik devresinden yaklaşık birbuçuk asır sonraya rastlamaktadır. Bu devreye "Klasik devre" genel bir bakışla, esas konumuz olan nahiv, İslam dünyasının, muhtelif bölgelerinden, hâlâ bazı âlimlerin elinde işlenmeye devam ettiği görülecektir. Şârihimizin Osmanlı Türk âlimi olması nedeniyle Osmanlı medreselerinin konumuzla yakından ilgili olduğundan, durumunu kısaca görmekte faydalı olacağı kanaatindeyim.

İlk Osmanlı medreseleri deyince Osmanlı devletinin ilk medresesi olan İznik'te Orhân Gâzî Medresesi'nden Sultân Murâd II. devrinin sonuna kadar kurulmuş olan medreseler kastedilmektedir.

Osmanlı devletinin daha kuruluş devresinden itibaren başlayan kültür hareketleri, muhtelif safhalar geçirmiştir. Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra eğitim sahasına önem vermişler, kısa zamanda şehir, kasaba ve köylerde muhtelif seviyede eğitim müesseseleri kurmuşlardır. Bu arada ilim bakımında ileri İslâm

ülkelerinden âlimler davet edildiğini görüyoruz. Türklerin ilim adamlarına olan derin hürmetini duyan âlimler Mâveraünnehir, İran, Mısır, Suriye ve diğer bölgelerden kalkıp Anadolu'ya gelmişlerdir. İlk devir Osmanlı âlimlerinin yetişmesinde bu seyyah âlimlerin çok faydası olmuştur. Horasan, Buhârâ, Hâzrem ve Herât gibi yerlerden Anadolu'nun muhtelif yerlerine ve özellikle Amasya'ya pek çok âlim geliyor ve bunların tedrisâtı sayesinde mahallî ilim adamları yetişiyordu.

İlk Osmanlı âlimlerinin yetişmesinde seyâhatler de önemli rol oynamış, bir çok Anadolu Türk çocuğu İslâm Âlemi'nin başlıca ilim merkezlerine giderek oralarda yetişmişler, gelip Anadolu'da açılmakta olan medreselere müderris olarak tayin edilmişlerdir².

Orhân Gâzî'nin ve Süleyman Paşa'nın birer medrese kurmuş oldukları, İznik şehri Osmanlı devletinde ilk ilim merkezi olarak kabul edilir. Daha sonra bunu diğer şehirler takip etmiştir. Bu merkezîyetin İznik'ten diğer şehirlere kaymasına sebep olarak devletin genişlemesi ve dolayısıyla diğer şehirlerin başşehir olması gösterilebilir.³

Bu meyânda şârihimiz Vahyî-zâde'nin muhaddis ve müderris olduğu İstanbul, Üsküdar'da bulunan Atik Vâlîde Sultân Dâru'l-Hadîsinin III. Murâd Han tarafından yapıldığının zikredilmesi gerekir.

Burada şunu hatırlamamızda fayda olacağı inancındayım, Osmanlıların ilk dönemlerinde.Yeni kurulan beyliklerdeki ilmî müesseseler; diğer Müslüman ülkelerindekinden farklıydı, çünkü IX (XIV) ve (XV) asırlarda, Mısır, Suriye, İran ve Orta Asya'daki ilmî müesseseler Anadolu'daki ilmî müesseselerden daha üstündü. Dolayısıyla buradaki ilim adamları ihtisâs için İran, Orta Asya, Mısır ve Suriye'ye gidiyorlardı. Bunların arasında Şeyh Edebâlî ve Muhsin-i Kayserî (872/1467)⁴ Şam'da, Davud-i Kayserî (751/1350)⁵, Molla Fenârî (839/1435)⁶ ve Simâvnâlî Bedreddîn (823/1420)⁷ Kâhire'de, Kara Hoca (800/1397)⁸ İrân'da ihtisâs yapmışlardı. Bu arada Mısır'da yerleşen Ekmeleddîn Bâbertî (786/1384),

² Bilge, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul, 1984, s.5.

³ Bilge, Mustafa, a.g.e., s.6.

⁴ Bağdâtî, İsmâ'il Paşa, Hediyyetu'l-Ârifin ve 'Âsâru'l-Musannifin, nşr, İbnu'l-Emîn Mahmûd Kemâl İnal ve Avnî Aktuç, İst, 1951, I.621.

⁵ Bağdâtî, Hediyyetu'l-Ârifin, I.361.

⁶ Bağdâtî, Hediyyetu'l-Ârifin, I.190.

⁷ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l 'Osmaniyye, nşr. Ahmet Subhi Furat, İst, 1985, s.49-52; Bağdâtî, Hediyyetu'l-Ârifin, II. 410; ez- Zirikli,Hayruddîn, el-'A'lâm, Kâmus Terâcim li 'Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Musta'ribîn ve'l-Musteşrikin, Beyrut,1995,VII,165-166; Kehhâle, 'Omer Rızâ, Mu'cemu'l-Mu'ellifin Terâcim Musannifi'l-Kutubi'l- 'Arabiyye, nşr. Mektebu tahkiki't-turas, Beyrut, 1414, III. 799.

⁸ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniye, s. 9.

Anadolu'dan gelen âlimlere yardımcı oluyordu. Bu üstünlük X (XV). asrın ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş Osmanlılara geçmiştir.⁹

İlmî üstünlüğün Osmanlılar'a geçtiği bu sırada, Osmanlı Sultânlarının ilim adamlarına gösterdikleri yakın alaka ve hürmeti duyan Arap âlimleri, kendi memleketlerinden kalkıp Anadolu'ya gelirler. Bunlardan eş-Şeyh Muhammed el-Cezerî (333/1429)¹⁰; eş-Şeyh Ahmed el-Cezerî (827/1426)¹¹; İbn Arabşâh (854/1450)¹² ve Alâ'eddîn et-Tûsî (877/1472)¹³, gibi âlimler, Anadolu'ya ilk gelenlerdendir.

Osmanlı ilim hayatının ilk tezâhürlerinin görüldüğü Osman Gâzî Devri'nin (680-725/1282-1324) sonlarıyla, Orhân Gâzî Devri'nin (725-770/1324-1368) başlarında medreselerde Arapça dini eserler yanında, Arap diline ait eserlerin de okutulmaya başlandığı müşahede edilmektedir. Kaynaklar, daha sonraki devrelerde İznik'in yanısıra Bursa ve fethedilen diğer şehirlerde kurulan medreselerde dille ilgili ilimlerin gittikçe yer almaya başladığını zikretmektedir. Tercüme-i hâle dâir eserlerde görüldüğü gibi, Arap Sarf ve Nahv ile ilgili bazı eserlerin okutulduğu görülmektedir¹⁴.

Kur'ân ve hadîsi, daha iyi anlaşılması, içinde Arap dilinin iyi bilinmesi gerekiyordu. Bu nedenle Osmanlı medreselerinde de Arap dil bilimi ile ilgili ilimlerin okutulmasına önem verildi.

Bundan dolayı Arap dilindeki 'ilmu'n-nahv (syntaxe=sözdizimi) ve 'ilmu's-sarf (morphologie=şekilbilgisi) veya tasrîfin doğuşu hakkında kısa bilgi verilmesinin faydalı olacağı düşüncesindeyim.

Arap dilcilerinin gramere ait temel mefhûmları, Araplar'a Süryânî âlimleri vasıtası ile intikal eden Aristo mantığından alınmıştır. Arap filolojisinin menşei nasıl meçhul kalmış ise, nahv diye adlandırılışı da, Arap âlimleri için bile karanlık kalmıştır. Rivayete göre Hazreti Ali, nahvin kurucusu olduğu söylenen Ebu'l-Esved ed-Du'elî'ye gramerde yapılması uygun olacak işler hakkında bilgi verir ve ilave eder: — "Unhu" "Bu yolda yürü." Yeni ilim nahv adını bu sebepten alır. Başka bir rivayete göre: Ebu'l-Esved, Arap dili gramerinin esaslarını bizzat kurar. Dil meselesi ile uğraşmak hususunda ilk teşviği Hz. 'Ali yapar¹⁵.

Ebu'l-Esved'e nahvin temel prensiblerini öğretir ve dilin üç kısma ayrılmasını izah ve telkin eder. İsm, fi'l ve harf. Bir başka rivayette: Ziyâd b. Ebîhî

⁹ Yazıcı, Hüseyin, Hasan Paşa, Hayatı, Eserleri ve el-'İftitâh fî Şerh el-Misb'ûh, İst, 1989, s.6 .

¹⁰ Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, III.687-688.

¹¹ Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, I.123.

¹² Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, I.130.

¹³ el-Leknevî, Muhammed 'Abdulhayy, el-Fevâ'idu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiye, nşr, Muhammed Bedruddîn Ebû Firâs en-Na'sânî, Matba'atu's-Se'âde, Kâhire, 1324, s.145-146.

¹⁴ Yazıcı, a.g.e, s.7 .

¹⁵ İ.A., IX, 35

(53/672) onu Hz. 'Ali'nin öğrettiği gramere ait esasları yazarak tesbit ile vazifelendirir¹⁶.

Nahvin kurucusu olarak, Ebu'l-Esved'den başka 'Abdurrahmân b. Hürmuz (117/735) veya Nasr b. 'Âsım el-Leysî (90/708-709)'nin adı geçerse de, bunların, nahvi Ebu'l-Esved'den öğrendikleri rivayet edilmektedir.

Nahvin kurucusu ile ilgili rivayetler dışında başka deliller de aranmıştır. Konuyu bu şekilde ele alanlardan bazıları dikkate değer fikirleri ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre ilk eser, 'Abdullâh b. Ebî İshâk (127/744)'ın, ikinci eser ise, 'İsa b. 'Omer el-Sekafî (149/766)'nin olmalıdır. Ebu'l-Esved'in yaptığı iş ise, Nakdu'l-Mesâhif'ten ileri gitmemiştir¹⁷.

Bazı Kur'an-ı Kerim ilimlerine paralel olarak hızla gelişen gramer ve lugat çalışmalarının kısa zamanda önemli neticeler verdiği bir gerçektir. Bugün kesin olarak adı bize intikal eden iki eser ile, 'İsa' b. 'Omer es-Sekafî'nin "Kitâbu'l-Câmî" ve "Kitâbu'l-Mukemmel"i ile, gramer çalışmaları her halde emin bir yol bulmuş idi¹⁸.

Ebu'l-Esved, Basra Dil ekolünün kurucusu sayılır ki, böylece bu ekolün kuruluşunda Ebu'l-Esved (79/688) de çok eski bir devreye intisap ettiği görülür. Sadece birkaç önemli âlimi saymak gerekirse, adı geçenlerin dışında, Ebû 'Amr b. el-'Alâ' (154/771), onun talebesinden Ebû 'Ubeyde (209/824), Cahiliyeye dâir bilgilerimizin çoğunu kendisine borçlu olduğumuz el-'Asma'î (216/831), gramere ait büyük eseri sadece Kitâb diye adlandırılmış olan Sîbeveyhi (180/796), aruzun prensiplerini tesbit ettiği kabul olunan el-Halîl (175/791) ve daha birçokları bu ekoldendir. Kûfe'de Basra ilim çevresine karşı bir rekabet doğdu. Orada da âlimler dil ilminin meseleleri ile çalıştılar. Başlangıçta Kûfe âlimleri tahsil için Basra'ya, Basra âlimleri de Kûfe'ye giderek, iki ekolün âlimleri arasında bir fikir alışverişi olurken, aralarındaki rekabet gitgide büyüdü¹⁹.

Basra âlimleri gramer prensiplerinde Kûfelilerden daha titiz görüldüler ve genelde dil ananesine daha emin ve sadık davrandılar. el-Enbârî (577/1181)'nin bir eseri bu iki ekolün arasındaki tartışmalara ve anlaşmazlıklara ayrılmıştır.

Kûfe Ekolünün mensupları arasında bu ekolün kurucusu er-Ru'âsî (187/803), onun talebelerinden el-Kisâ'î (189/805) ve el-Mufazzal el-Zabbî (170/786), el-Ferrâ' (208/823) gibi âlimler vardır.

Hicri III. asırdan itibaren Arap ilim merkezi Bağdad'a taşındı. Burada dil ekolünün kurulmasıyla, Basra ve Kûfe Ekollerinin, fikir ayrılıkları gittikçe yokolmuştur. Tüm İslâm Âleminde Kur'an ve Hadîs'i daha iyi anlamak için Arap Dili

¹⁶ İ.A., IX, 35

¹⁷ İ.A., IX, 35

¹⁸ İ.A., IX, 36

¹⁹ İ.A., IX, 37

Eğitimine büyük önem vermişlerdir; buna göre Mısır'da Nahiv çalışmalarının ne durumda olduğunu bilmekte fayda vardır²⁰.

Bu sırada Mısır ve Suriye'deki en önemli âlimler arasında ed-Demâminî (827/1423)²¹ görülmektedir. Hayatının büyük bir bölümünü Mısır'da geçiren ed-Demâminî'nin İbn Hişâm (761/1423)²² 'ın, "Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb"ine yazdığı üç şerhin ilki²³ hacim bakımından küçük olmasına rağmen bu sahada yazılmış olan diğer şerhleri kadar önemlidir. Diğer taraftan Osmanlı dünyasında eserleriyle tanınan ve Osmanlı medreselerinde okutulan ve ileride bahsedilecek olan İbn Hişâm, Nahiv sahasında bir çok eser kaleme almıştır.

Hicri III. asırda nahiv çalışmaları sona ermiş, konuşma kâideleri incelenip toplanmış ve bablara ayrılmıştır. bundan sonra nahivciler kâidelerin ayrıntılarının illet ve tahlili ile meselelerle uğraşmaya başladılar. Bunu müteakip o dönemden sonraki nahivciler illet ve tahlili ile ilgili şerhlere yöneldiler. Şerh geleneği Sibeveyhi'nin el-Kitâb'na şerh yapılmasıyla başlar. Bundan sonra şerh geleneği yaygınlaşarak devam eder. Bu şerhler arasında bizi burada ilgilendiren İbn Hişâm'ın "Muğni'l-Lebîb"ine, Osmanlı Türk âlimlerinden olan Vahyî-Zâde'nin kaleme aldığı "Mevâhibul-'Edîb fi Şerhi Muğnil-Lebîb"tir.

Vahyî-Zâde'yi bu şerhi yazmaya, sevk eden sebeplerden bazılarını önsözünde şöyle anlatmıştır²⁴ :

İbn Hişâm'ın telif ettiği muhteşem eseri "Muğni'l-Lebîb"in şöhreti bölgelere yayıldı ve büyük şehirlerde atasözleri gibi dilden dile dolaşır oldu. Ona karşı aşırı derece sevgi, beni dikkatle okunmasına ve etüd edilmesine sevk etti. Ed-Demâminî diye tanınan Bedruddîn Muhammed b. Ebi Bekr el-Mâlikî ve eş-Şumunnî diye bilinen Ahmed b. Muhammed b. el-Hanefî Takiyyuddîn'in Muğni'l-Lebîb'e yazmış

²⁰ İ.A., IX, 35

²¹ es-Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdurrahmân, ez-Zavû'l-Lâmi' li Ehli'l-Karni't-Tâsi', nşr, Daru mektebeti'l-Hayât, Beyrut, ths, VII.184-187; es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân, Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğevîyyin ve'n-Nuhât, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Kâhire, 1399, I.66-67; es-Suyûtî, Husnu'l-Muhâzare fi Tarîhi Mısır ve'l-Kâhire, nşr, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Kâhire, 1387, I.538; İbnu'l-'İmâd, Ebu'l-Felâh 'Abdulhayy el-Hanbelî, Şezerâtu'z-Zehab, Dâru 'İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut, ths, VII. 181-182; eş-Şevkânî, Muhammed b. 'Ali 'Abdullâh Bâsandûh, el-Bedru't-Tâli' bi'Mehâsini Men ba'd-Karni's-Sâbi', nşr, Muhammed 'Ali Beyzûn, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1418, VII.181-182; el-Hânsârî, el-Mîrzâ Muhammed Bâkır el-Mûsevî el-'İsbehânî, Ravzâtu'l-Cennât fi 'Ahvâli'l-'Ulemâ' ve's-Sâdât, Tahran, 1313, VIII.111-112; Brockelmann (Carl), Gal: Geschichte der arabischen Literature, Leiden, 1943-1949, Supplementbandd, II. 21, Leiden, 1937-1939.

²² es-Sahâvî, a.g.e, I. 329; İbnu'l-'İmâd, a.g.e, VI. 191-192; eş-Şevkânî, a.g.e, I. 400-402; Dâ'iretu'l Me'ârifî'l-İslâmiyye, 'E'immetu'l-Musteşrikîn fi'l-Âlem, nşr. İbrâhim Zekî Hürşîd ve diğerleri, Kâhire, ths, I.409-412; el-Hânsârî, a.g.e, V. 137-142; IV. 147.

²³ Katip Çelebî, Mustafa b. Abdullah Hâcî Halife, Keşfu'z-Zunûn 'an 'Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn, nşr, Şerafeddin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, İst, 1941, II, 1136-1689.

²⁴ Mevâhibul-'Edîb'in tahkîk, s. 5-8 .

oldukları şerhlerde, birçok konunun kendilerince açık olması hasebiyle, gerektirdiği gibi açıklamaktan kaçınmışlardır. Şerhleri kısa ve özet bir şekilde vererek kısa bir yol izlemişlerdir. Tekrarlamaktan, çok fazla genişlemekten ve çoğaltmaktan uzak durduklarından bir çok konu kapalı, gizli kalmıştır.

O tarihte Niksâr müftüsü olan, Takiyyuddîn Abdusselâm ibn eş-Şeyh en-Numân, yukarıda zikredilen kitabı şerh etmemi istedi ve bunun kolay olacağını müjdeledi. Beni teşvikte çok ısrar etti. Bu konu aramızda, yıllarca müzakere edilerek devâm etti. III. Murât Hân'ın annesi için, Üsküdar'da yaptırdığı Dâru'l-Hadîs'e müderris olarak atandıktan sonra, ez-Zemahşerî'nin, el-Keşşâfını, el-Ebherî diye tanınan Esîruddîn Mufazzal b. 'Omer (663/1230)'in Mantıkla ilgili yazdığı, "Hidâyetu'l-Hikme"si ve es-Secâvendî diye tanınan Sirâcuddîn Muhammed b. Mahmûd b. 'Abdurreşîd (7.asır)'in Ferâ'iz es-Secâvendî diye meşhur olan bu eser, Seyyid Şerîf Curcânî (816/1413) tarafından yazılan şerhi okuttum.

Daha sonra, adı geçen eseri şerhi başarıyla tamamlanması kolaylaşınca, Padişâhın hocası ve Osmanlı Devlet'inin Şeyhu'l-İslâmı olan Hoca Sadeddîn el-Rumî diye tanınan Hasan Cânoğlu Sadeddîn Ef'diden, "Muğni'l-Lebîb" in okutulması iznini alarak ve çok güzel bulduğunu söyleyerek, kapsamlı geniş çok faydalı, ihtiyaç duyulan atasözleri ve örnek verilen şevâhidleri ortaya koyan bir şerh yazmamı bana emir etti. Ben bu şerhi yapmaya gücümün yetmeyeceğini ve gerekli kitapların elinde olmadığını beyan ederek özür diledim. Bana hayatımda görmediğim değerli kaynak teşkil edecek kitaplar vereceğini vadetti, ve böylece beni bu şerhi yazmaya zorladı.

Böylece bu şerhe başladım. Bu şerhte anlaşılması zor olan kısımları anlaşılır hale getirmek için bütün gücümü sarfettim. "Muğni'l-Lebîb"te geçen beyitleri, kâfiye, vezin, ma'na ve irâb yönünden açıklamayı prensip edindim. Ayrıca bu şiirlerin sahibi şâirlerinin ve sözleriyle istişâd edilen zâtların hâl tercümelerini vermeye çalıştım. Bundan başka eserde geçen âyetlerin yorumu, irâbı, hadîslerin ve atasözlerin açıklamalarını anlaşılır bir şekilde serdettim. Bu şerhe başladıktan sonra durumun uzun açıklama ve şerh gerektirdiğini gördüm.

Nitekim Ebû Hay yân, Şerhu't-Teshîl'in, Zamir bölümünde buna işaret ederek şöyle demektedir:

"Eşyanın hakikatlerine ancak o sanatın gerektirdiğinden fazla açıklama ile ulaşılabilir".

Metin ve şerhlerde bulunan hatalı yerlere işaret ettim. Daha sonra Allâh Te'âlâ bana doğru yolu gösterdi. Başarı ve lütüf kapılarını sekiz yıl çalıştıktan sonra açtı. Okuyuculardan, bu şerhe dikkatle bakmalarını, Allâh'ın sevdiği ahlâk ile kusurları örtmelerini ve güzellikleri açığa çıkarmalarını dilerim.

Ben bu şerhe uygun bir isim bulmak için düşünürken aniden "Mevâhibu'l-Edib fî Şerhi Muğni'l-Lebîb" ismi aklıma geliverdi. Nakil ettiğim nükteli sözleri

söyleyenin açıkça ismini zikrettim ve her cümle (pasaj) bittikten sonra انتهى kelimesi ile son bulunduğunu işaret ettim.

Bu şerhin musveddesi yazıldıktan sonra, arkadaşlar en kısa yoldan istinsâh etmeye başlayarak ve henüz tekrar gözden geçirilmeden ve düşünülmeden musvedde evraklarına henüz tashih ve vâkıf olunmadan yayılmaya başlandı ve müstensihlerden tuhâf ve şaşırtıcı değişiklikleri, gözlerin görmediği ve kulakların işitmediği şaşırtıcı çarpıtmaların kaynaklandığı görülmüştür. Bu nüshaların değişik olmalarına şaşırılmamalı ve bana okunan, tashih edilen nüshalara yönelmelidirler.

Allâh Te'âla bana metni ve şerhin bir çok yerini okutmayı nasip etti sonra, bu eserin kusurdan ve eksikliklerden soyutlanmış olduğunu iddia etmiyorum²⁵.

İbn Hişâm'ın "Muğni'l-Lebîb"i, İslâm ülkelerinde önemli bir yer tutmuş ve meşhur olmuştur. Vahyî-Zâde'ye göre bazı şârihler özellikle de ed-Demâmîni ve eş-Şumunnînin, bazı konuları yeterince açıklamamışlar ve kitabın ister asıl metninde, ister şerhlerde birtakım hatalar yapıldığına dikkat çekmiştir.

Bu şerhin diğer şerhlere göre farklılıkları olduğu bir gerçektir. Zira şerhin yazılması onun birinci ispatıdır. Ayrıca eserin önsözünde, şârihin bildirdiğine göre, bu eser yazılmadan önce Vahyî-Zâde ile Niksâr müftüsü arasında geçen ve uzun müzakerelerden sonra başlamıştır. Altı ciltlik olup, sekiz senede ancak tamamlanmış, daha sonra da bazı ekler ilave edilerek son şekli verilmiştir.

Yine önsözünde ifade ettiği üzere, şarihlerin gereken açıklamaları eksik kalmış ve problemlerin çözülmesinde birçok gayret sarfedilmiştir. Bunlara ilave olarak, beyitlerin irâb, me'ânî, vezin, kafiye ve söyleyenlerin tercüme-i halleri, metinde geçen âyetlerin irâbı, hadîslerin anlamı ve rivayetlere de önsözünde kısaca temas etmiştir.

Burada, eser ve şârihle ilgili bazı notları, iletmemiz gerekir, bunlardan bazıları:

- 1- Şerh olunan kitabın şöhret kazanması,
- 2- Bazı şarihlerin bazı konuları yeterince açıklamamaları,
- 3- Kitabın metninde (asılda ve şerhlerde) bulunan hatalar,
- 4- Geniş bir şekilde, Arap dili otoritelerinin açıklamalarına yer vermesi.

Bizi bu çalışmamızda ilgilendirecek olan İbn Hişâm (761/1309)²⁶ 'ın, nahve dâir, "Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-'E'ârib"ine şerh yazan Vahyî-Zâde'nin eseri olan, "Mevâhibu'l-'Edîb fi Şerhi Muğni'l-Lebîb" tir .

²⁵ Meâhibu'l-'Edîb'in tahkîk, s. 15.

"Muğni'l-Lebîb" gibi üzerinde çalışılan ve şerh yapılan bir çok eser vardır. Biz burada bunlardan bir kaç tanesini örnek olarak zikretmekte fayda olduğunu düşünüyoruz:

Bunların arasında dil ve belâğat sahasındaki ilk mümessillerinden biri olan, 'Abdulkâhir el-Curcânî (471/1078)²⁷ dir. El-Curcânî'nin nahiv'de 'Kitabu'l-'avâmîlu'l-mie"²⁸ ne Osmanlı âlimleri şerhler yazmışlar, bunlardan biri de Fâtih devri âlimlerinden Hacı Baba et-Tosyevî (886/1481)²⁹ 'nin şerhidir, II. Murâd devri âlimlerinden Hüsâmeddîn et-Tokâdî (926/1519)³⁰ 'nin şerhi ise , bir çok bilgiler ihtiva eder. Taşköprülü-zâde (968/1560)³¹ ve el-'Aynî (855/1451)³² tarafından da adı geçen eser şerhedilmiştir.

²⁶ İbn Tağriberdî, Cemâleddîn 'Ebu'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağriberdî el-'Atâbekî, en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire, Daru'l-Kutub, Kâhire, ths, X. 761; İbn Hacer, Ahmed b. 'Ali b. Hacer el-'Askalânî, ed-Dureru'l-Kâmine fî 'Ayâni'l-Mieti's-Sâmine, nşr, eş-Şeyh 'Abdu'l-Vâris Muhammed 'Ali, Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1418, II.187-188; es-Sehâvî, a.g.e., I. 536; es-Suyûtî, Buğyet'ul-Vu'ât, II. 68-70; es-Suyûtî, Husnu'l-Muhâzara, I.536; Taşköprülü-zâde, Ahmed b. Mustafa, Miftâhu's-Se'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzu'âtî'l-'ulum, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ths, I.183-185; el-Hânsârî, a.g.e, V.137-142; Bağdatlı, Hediyyetu'l-'Ârifin, I.465; Corcî Zeydân, Târîhu 'Adâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye, nşr, Şevkî Zayf, Kâhire, ths, III. 154-155; Dâi'retu'l-Me'ârif, I.409-412; ez-Ziriklî, a.g.e, V.147; Kehhâle, Mu'cem'ul-Mu'ellifin, II. 305-306; Suppl, II. 16-20

²⁷ İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed, Nuzhetu'l-'Elibba' fî Tabakâti'l-'Udeba' nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Kâhire, 1386, s.363-364; el-Kıftî, Celâluddîn Ebu'l-Hasan b. 'Ali b. Yûsuf, 'İnbâhu'r-Ruvât 'ala 'Enbâh en-Nuhât, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, Kâhire, 1406, II.188-190; el-Kutubî, Muhammed b. Şâkir, Fevâtu'l-Vefeyât ve'z-Zeylu 'aleyhâ, nşr. Dr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1974, II.369-370; el-Yâfi'î, Ebu Muhammed b. 'As'ad b. 'Ali b. Süleymân el-Yemenî el-Mekkî, Mir'âtu'l-Cenân ve 'İbretu'l-Yakzân fî Ma'rifeti mâ yu'teberu min Havâdisi'z-Zamân, nşr. Halîl Mansur, Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1417, III.78; es-Subkî, Tâcuddîn Ebî Nasr 'Abdulvahhâb İbn Takiyyuddîn, Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ, nşr, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ths III.242; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, II. 106; İbnu'l-'İmâd, a.g.e, III.340-341; el-Hânsârî, a.g.e, V.89-93; Bağdatlı, Hediyyetu'l-'Ârifin, I.606, Corcî Zeydân, a.g.e, III.44 ; ez-Ziriklî, a.g.e, IV.48-49; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, II. 201-202, Brock Gal, I. 287-288, Suppl, I.503-504.

²⁸Kâtip Çelebî, a.g.e, II. 1179.

²⁹ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.209-210; Mecdî, a.g.e, I.226; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Mu'ellifleri, İst. 1333-1346, I.273; Ayrıca şerhi için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1179.

³⁰ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.102-103; Mecdî, a.g.e, I.122; Bursalı, a.g.e, I.272; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, I. 529; Ayrıca şerhi için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1179; Gal, II. 231.

³¹ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.552-560; Mecdî, a.g.e, I.524-527; İbnu'l-'İmâd, a.g.e, VII.352-353; eş-Şevkânî, a.g.e, I. 121; Çelebî"Balî", Ali, el-'İkdu'l-Manzûm fî Zikri 'Afazilî'r-Rûm, Zeylu's- Şekâ'iki'n-Nu'maniyye, matbû'un 'alâ Hâmiş el-cüzü's-sânî min Vefeyati'l-'A'yân, Kâhire. ths. II.199-208; el-Leknevî, el-Fevâ'id el-Behiyye "Te'likât",s.71; Bağdatlı, Hediyyetu'l-'Ârifin, I.143-144; Bursalı, a.g.e, I.346-347; Serkis,Yûsuf 'İlyân, Mu'cemu'l-Matbû'âtî'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arraba,I-II, Matba'at Serkis, Kâhire, 1346, II.1221; Corcî Zeydân, a.g.e, III.338-339; ez-Ziriklî, a.g.e,I.257; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, I.308; Ayrıca şerhi için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1179.Gal,II.425-426; Suppl, II.633-634.

Arapça dil âlimlerinin önde gelenlerinden olan "İbnu'l-Hâcib" (646/1249)³³ 'in Sarf ile ilgili "eş-Şâfiye"³⁴ 'si nahiv'e dâir eseri "el-Kâfiye"³⁵ 'ye bir çok şerhler yazılmış olup bunlardan, Kuşçu (879/1474)³⁶ 'in Farsça Şerhi; Mevlâ Sûdî (1000/1591)³⁷ 'nin Türkçe Şerhi ve "el-Mazbût fi şerhi'l-Maksûd" "Kara Sinân"(885/1480)³⁸ 'nin "es-Sâfiye" diye tanınan şerhi'dir.

el-Mutarrizî (610/1213)³⁹, Hasan Paşa (827/1423)⁴⁰, Cemâleddîn Aksarâyî (771/1369)⁴¹, Ahmed b. Mahmûd es-Sivasî (803/1400)⁴², el-Fenârî (834/1430)⁴³ ve daha bir çok âlim tarafından şerhedilen nahve dâir "el-Misbâh"⁴⁴ 'ını görmekteyiz.

³² ez-Zehabî, Şemseddin Muhammed b. Osman, Siyeru 'A'lâmi'n-Nubelâ', nşr. Şu'ayb Arnâvût ve diğerleri, Beyrut, 1410, V.255; es-Sehâvî, a.g.e, X.131-135; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, II.275-276; Taşköprülü-zâde, Miftâhu's-Se'ade ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âtî'l-'Ulûm, I.243; İbnu'l-İmâd, a.g.e, VII.287-288; eş-Şevkânî, a.g.e, II.294-295; III.210-211; el-Leknevî, a.g.e, s.207; Bağdâtî, Hediyyetu'l-Ârifin, II.420-421; Corcî Zeydân, a.g.e, III.210-211; ez-Ziriklî, a.g.e, VII.163; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, III. 797-798; Gal, II. 52-53; Suppl, II. 50-51.

³³ İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, Gâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ', Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 1351, I.508-509; Ebu'l-Fidâ', el-Meliku'l-Mu'eyyed 'İmâduddîn İsmâ'il, el-Muhtasar fi 'Ahbâr'il-Beşer, nşr, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, ths, III.178; İbn Kesîr, 'İmâduddîn İsmâ'il b. 'Omer el-Kuraşî, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Mektebetu'l-Me'arif, Beyrut, 1388, XIII.176; İbnu'l-İmâd, a.g.e, VI.234-235; ez-Ziriklî, a.g.e, IV. 211.

³⁴ Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1020-1022; Serkîs, a.g.e, I.71.

³⁵ Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1280.

³⁶ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.159-162, eş-Şevkânî, a.g.e, I.495, Bağdâtî, Hediyyetu'l-Ârifin, I.736; ez-Ziriklî, a.g.e, V.9; Ayrıca bkz. Şerh için Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1022; Gal, II. 234-235; Suppl, II. 329-330.

³⁷ Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1021.

³⁸ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.211; İbnu'l-İmâd, a.g.e, VII.43; Bağdâtî, Hediyyetu'l-Ârifin, II.560; Ayrıca bkz. Şerh için Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1022; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, IV.171.

³⁹ el-Kıftî, a.g.e, III.33-34; Yâkût, el-Hamevî, Ebû 'Abdillâh Ya'kûb b. 'Abdillâh Şihâbuddîn, Mu'cemu'l-'Udeba, nşr. Daru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1357, XIX.212-213; İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, Vefeyâtu'l-'Ayân ve 'Enbâu' 'Ebnâ'i'z-Zamân, nşr, Dr. İhsân 'Abbâs, Dâru-Sâdir, Beyrut, 1397, V. 399-371; ez-Zehabî, Siyeru 'A'lâmi'n-Nubelâ', XI. 28; el-Kutubî, a.g.e, IV.182-1833; el-Yâfi'î, a.g.e, IV.1-18; Ebu'l-Vefâ el-Kuraşî, 'Abdulkâdir Muhammed, el-Cevâhiru'l Muzî'e, Kâhire, 1978, III.48-49; Kutluboğa, Ebu'l-Fazl Zeyneddîn Kâsım, Tâcu't-Teracim, nşr, Muhammed Hayr Yûsuf, Dimeşk, 1413, s.10; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, II.311; Taşköprülü-zâde, Miftâhu's-Se'ade, I.122-123; el-Leknevî, a.g.e, 218-219; el-Hânsârî, a.g.e, IV.222-223; Bağdâtî Hediyyetu'l-Ârifin, II.488; Serkîs, a.g.e, II. 10-11; Gal, I. 293-294; Suppl, I. 514-515.

⁴⁰ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.932; Bursalı, a.g.e, I.271-272; Ayrıca şerhi için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1709.

⁴¹ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.17-19; Sa'deddîn Efendî, Tâcu't-Tevârih, İst, 1280, III.409-410; Mecdî, a.g.e, s.40; el-Leknevî, a.g.e, s.191-195; Ayrıca şerhi için bkz.Kâtip Çelebî, a.g.e, II. 1709.

⁴² Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1709; Gal, II. 228; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, I. 305; Ayrıca şerhi için bkz.Kâtip Çelebî, a.g.e, II. 1709.

⁴³ es-Sehâvî, a.g.e, XI,218; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, I.97-98; Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.22-288; Taşköprülü-zâde, Miftâhu's-Se'ade, II.10-111; İbnu'l-İmâd,

Irak ve Cezire'de yetişen dil âlimleri arasında Osmanlı Türk müelliflerinin ilgilendiği sîma, ez-Zencânî (655/1257)⁴⁵'dir. Bu zat, Arapça ilimlerde özellikle Sarf'ta derin bilgisiyle tanınmış "el-'İzzî fi't-Tasrîf"⁴⁶ 'i kaleme almıştır.

Bu eser bir çok müellifin ilgisini çekmiştir. Ona haşiye ve şerh yazmışlardır. Nitekim Bursalı Hoca-Zâde (893/ 1487)⁴⁷ Fâtih'e Hoca olduğu sırada bu eseri şerh etmiş olup, diğer âlimler tarafından da ele alınmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz gibi ez-Zencânî'nin bu eseri "el-'İzzî" et-Teftazânî (791/1388)⁴⁸ tarafından şerh edilmiştir.

Et-Teftazânî'nin bu şerhine, Osmânlı âlimlerinden olan Kemâleddîn Kara Dede Halife "Cunkî" (975 /1567)⁴⁹ tarafından bir çok ilâveler yapılarak onu genişletmiş ve ondan bir hâşiye meydana getirmiştir.

"İbn Mâlik" (672/1273)⁵⁰ 'in "el-'Elfiyye"⁵¹ 'sine de bir çok şerhler yazılmış olup, el-'Aynî (855/1451)⁵² tarafından yapılan bir haşiye ve iki şerhi, "el-'Elfiyye"⁵³ 'ye

a.g.e,VII,20; eş-Şevkânî, a.g.e, II.2-29; el-Leknevî, a.g.e, I.167; Bağdâtî, Hediyyetu'l-Ârifin, II.188-189; Corcî Zeydân, a.g.e, III.253; ez-Ziriklî, a.g.e, VI,110; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, III.2-270; Ayrıca şerhi için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II. 1709; Gal, II. 233-234; Suppl, II.32.

⁴⁴ bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1708-1709.

⁴⁵ es-Subkî, a.g.e,V.47-48; Bağdâtî, Hediyyetu'l-Ârifin, I.12; Kehhâle, Mu'cem'ul-Mu'ellifin, I.42.

⁴⁶ Kâtip Çelebî, a.g.e, II. 1139.

⁴⁷ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.126-139; Mecdî, a.g.e, s.145-158; İbnu'l-İmâd, a.g.e, VII.354-355; eş-Şevkânî, a.g.e, 306; el-Leknevî, a.g.e, s.214-215; Bağdâtî, Hediyyetu'l-Ârifin, II.433; ez-Ziriklî, a.g.e, VII.247; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, III. 888; Suppl, II.332.

⁴⁸ İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, V.214; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, II.285; Kâtip Çelebî, a.g.e, II. 1139; Taşköprülü-zâde, Miftâhu's-Se'âde, I.190-192; İbnu'l-İmâd, a.g.e, VI.319-322; eş-Şevkânî, a.g.e, II. 303-305; el-Leknevî, a.g.e, s.134; Bağdâtî, Hediyyetu'l-Ârifin, II.4299-430; Serkis, a.g.e, I.635-638; ez-Ziriklî, a.g.e, VII.219; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, III.849; Gal, II. 215-216; Suppl, II. 301-304;

⁴⁹ 'Atâ'î, Nev'i-zâde, Zeylu's-Şekâ'ik, (Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmiletî's-Şekâ'ik), nşr, Abdülkâdir Özcan, İst, 1409,I.11-120; Kâtip Çelebî, a.g.e, II. 1139; İbnu'l-İmâd, a.g.e, VIII. 374-37.

⁵⁰ Ebu'l-Fidâ', a.g.e, IV.8; es-Safedî, Salâhuddîn Halil b. 'Aybek, el-Vâfi bi'l-Vefeyât, nşr, Helmut Ritter, Visbaden, 1381. III.359-364; el-Kutubî, a.g.e, III.407-409; el-Yâfi'î, Mir'âtu'l-Cenân, IV.131; es-Subkî, a.g.e, V.28; İbn Kesîr, a.g.e, XIII.267; İbnu'l- Cezerî, a.g.e, II.180-181; İbn Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhira, VII.244; Taşköprülü-zâde, Miftahu's-Se'âde, I.131-133; el-Makkarî, eş-Şeyh Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî, Nefhu't-Tib min Ğusni'l-'Endulus er-Ratib ve Zikri Vezîrihâ Lisânuddîn b. el-Hatîb, nşr, İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1997, II.232-233; el-Hânsârî, a.g.e, VIII. 76-81; Dâiret'ul-Me'ârif, I.381-383; ez-Ziriklî, a.g.e, VI.233, Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, III.450-451; el-'Azzâvaî, el-Muhâmî 'Abbâs, Tarihu'l-'Edebi'l-'Arabî fi'l-'Irâk, Matbû'ati'l-Mecma'i'l-İlmî'l-'Irâkî, I.68-69, 177-179; Gal, I. 298-300; Suppl, II.521-527.

⁵¹ Kâtip Çelebî, a.g.e. I. 151; Serkis, a.g.e, I.232-234.

⁵² İbn Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhira, X. 761; İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, II.187-188; es-Sehâvî, a.g.e. I.536; es-Suyûtî, Buğyet'ul-Vu'ât, II.68-70; es-Suyûtî, Husnu'l-Muhâzara, I.536; Taşköprülü-zâde, Miftâhu's-Se'âde, I.183-185; el-Hânsârî, a.g.e,V.137-142; Bağdâtî,

yazılan en önemli şerhlerinden dir. Bir diğer şerh de "Menhecu'l-Mesâlik 'ilâ 'Elfiyyet İbn Mâlik", bu şerhi eş-Şumunnî (872/1468)⁵⁴ kaleme almıştır. Kâfiyecî (879/1474)⁵⁵ 'nın İbn Hişâm'ın yazdığı "el-'Îrâb 'an Kavâ'idi'l-'Îrâb"'ına şerhi çok meşhurdur⁵⁶. Naklî ve aklî ilimlerde büyük âlimlerden olan el-Fenârî (834/1430)⁵⁷ 'nin 'Esâsu't-Tasrîf"⁵⁸ i medreselerde okutulmuştur.

Bu meyânda sarfa dâir "Merâhu'l-'Ervâh"⁵⁹ 'ın müellifi Ahmed b. 'Ali b. Mes'ûd⁶⁰ yazdığı bu esere bir çok şerhler yazılmıştır. Bunlardan "Dikgöz" (855/1451)⁶¹, Hasan Paşa (827/1423)⁶², "Kara Sinân" (852/1448)⁶³, "Surûrî (969/1561)⁶⁴, Musannifek (875/1470)⁶⁵ ve İbn Kemâl (940/1534)⁶⁶ 'e atfedilen "el-Felâh" diye bilinen şerhi yazılmıştır.

Hediyetu'l-'Ârifîn, I.465; Corcî Zeydân, a.g.e, III.154-155; Dâi'retu'l-Me'ârif, I.409-412; ez-Ziriklî, a.g.e, V.147; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifîn, II. 305-306; Suppl, II.16-20.

⁵³ Kâtip Çelebî, a.g.e, I.151.

⁵⁴ İbn Tağriberdî, el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Mustevfi ba'de'l-Vâfi, nşr, Dr. Muhammed Muhammed Emîn ve Diğerleri, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Ammetu li'l-Kitâb, Kâhire, 1405, II.100-105; es-Sehâvî, a.g.e, II.174-178; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, I.375-381; es-Suyûtî, Husn'ul-Muhâzara, I.474-477; İbnu'l-'Îmâd, a.g.e, VII.313-314; eş-Şevkânî, a.g.e, I. 119-121; el-Hânsârî, a.g.e, I.92; Bağdatlî, Hediyetu'l-'Ârifîn, I.132-133; Serkîs, a.g.e, I.1143; ez-Ziriklî, a.g.e., I.230; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifîn, I.292; Ayrıca şerhi için bkz. Kâtip Çelebî, I.151; Gal, II. 82; Suppl, I. 92-93.

⁵⁵ es-Sehâvî, a.g.e,VII.259-261; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, I.117-119; es-Suyûtî, Husn'ul-Muhâzara, I.317-318; Taşköprülü-zâde, Miftâhu's-Se'âde, II.111-112; Mecdî, a.g.e, I. 85-87; İbnu'l-'Îmâd, a.g.e,VII.326-328; el-Leknevî, a.g.e, s.169; Bağdatlî, Hediyetu'l-'Ârifîn, II.208-209; ez-Ziriklî, a.g.e, VI.156-161; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifîn, III.332-333; Gal, II.114-115.

⁵⁶ Kâtip Çelebî, a.g.e, II.124

⁵⁷ Es-Sehâvî, a.g.e, XI.218; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, I.97-98; Taşköprülü-zâde, Miftâhu's-Se'âde, II.109-110; Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.22-29; İbnu'l-'Îmâd, a.g.e, VII.209; eş-Şevkânî, a.g.e, II.266-269; el-Leknevî, a.g.e, s.166; Bağdatlî, Hediyetu'l-'Ârifîn, II.188-189; Corcî Zeydân, a.g.e, III.253; ez-Ziriklî, a.g.e, VI.110; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifîn, III.269-270; Gal, II. 233-234; Suppl, II. 329.

⁵⁸ Kâtip Çelebî, a.g.e, II.124

⁵⁹ Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1651

⁶⁰ Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1651

⁶¹ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.213; Bağdatlî, Hediyetu'l-'Ârifîn, I.287; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifîn, I.138; Ayrıca Şerhi için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1651.

⁶² Taşköprülü-zade, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.32; Mecdî, a.g.e, I.55; Bağdatlî, Hediyetu'l-'Ârifîn, I.287; Bursalı, a.g.e, I.351-352; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifîn, I.564; ez-Ziriklî, a.g.e, II.204; Ayrıca şerhi için, bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1651.

⁶³ Taşköprülü-zade, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.211; İbnu'l-'Îmâd, a.g.e, VII.43; Bağdatlî, Hediyetu'l-'Ârifîn, II.560; Bursalı, a.g.e, I.379; Ayrıca şerh için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1651.

⁶⁴ Atâ'î, a.g.e, II.23-25; Çelebî "Bâlî", 'Ali, a.g.e, II.214-220; İbnu'l-'Îmâd, a.g.e, VIII.356; Bağdatlî, Hediyetu'l-'Ârifîn, II.434; Bursalı, a.g.e, II.225; ez-Ziriklî, a.g.e,VII.235; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifîn, III.866-867; Ayrıca şerh için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1651; Gal, II. 438; Suppl, II.650.

⁶⁵ Es-Sehâvî, a.g.e, I.497; Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.162-167; İbnu'l-'Îmâd, a.g.e, VII, 320-321; el-Leknevî, a.g.e, s.192; Bağdatlî, Hediyetu'l-'Ârifîn, I. 735; Corcî

Araştırmamıza konu olan "Mevâhibu'l-Edîb fî Şerhi Muğni'l-Lebîb" in yazarı, Vahyî-Zâde'nin yetiştiği ortamı, ilmî durumunu tanımamızda fayda vardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Vahyî-Zâde'nin Hayatı ve Şahsiyeti

Adı Muhammed, baba adı Ahmed, Künyesi Ebû 'Abdillâh, Nisbesi İznikî, Lakabı İbnu'l-Vahyî'dir. Dedesi Vahyî-Zâde'dir. onun adıyla anılan ve meşhurlan vahyî-Zâde'dir ⁶⁷.

Kânunî devri (926-974/1520-1566) ile Ahmed I. devri (1012-1026/1603-1617) arasında yaşamış olup, nahiv ve hadîs âlimlerinden olan şârihimiz, (940/1533)'de doğmuştur. Bu devir, Osmanlı Devletinin her bakımdan en güçlü dönemini teşkil etmektedir. Nisbesinden de anlaşılacağı gibi İznik'lidir ⁶⁸.

Şârihimiz, çocukluk yıllarını memleketi olan İznik'te geçirdiği gibi, ilk tahsilini de Osmanlıların ilk kültür merkezi olan bu şehirde yapmıştır. Daha önceden yani Orhân Gâzî döneminde İznik Medreselerinin, çok önemli bir yere sahip olduğunu görmüştük. Çünkü Osmanlılarda kurulan ilk medreseler burada yani İznik'teydi. İşte Vahyî-Zâde ilk tahsilini burada tamamladı.

İznik Medreselerinin parlak zamanı Fatih devrine kadar devam etti. Bu süre zarfında, bu medreselerde müderrislik yapmış, birçok talebe yetiştirmiş müderrislerden bir kaçını sıralayalım: Şerâfeddîn Dâvûd b. Mahmûd Kayserî (751/1350)⁶⁹, Taceddîn el-Kurdi⁷⁰ ve Kara Hoca diye bilinen Alâ'eddîn 'Ali b. 'Omer el-Esved (800/1397)⁷¹. Bu güzide ilim erbabının gayretleriyle İznik medresesi, kısa

---

Zeydân, a.g.e, III.234, Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, II.530-531; Ayrıca şerh için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1651; Gal, II. 234; Suppl, II. 329, V. 9.

⁶⁶ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.377-379; el-Gazzî, Necmuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Amirî ed-Dimeşkî, el-Kevâkibu's-Sâ'ire fî 'A'yâni'l-Mi'teti'l-âşira, nşr, Cebraîil Süleymân Cubûr, Beyrut, 1945, II.107; İbnu'l-İmâd, a.g.e, VIII,238-239; el-Leknevî, a.g.e, s.21-22; Bağdatlı, Hediyyetu'l-Ârifin, I.141; Corcî Zeydân, a.g.e, III.252-253; ez-Ziriklî, a.g.e, I.133; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, I.148; (İ.A.VI, 651-366) ve burada gösterilen kaynaklar, Hk. geniş bilgi için bkz. İsmet Parmaksızoğlu, Ayrıca şerh için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1651; Suppl, II. 668-673.

⁶⁷ Atâ'î, Nev'î-zâde, Zeylu-Şekâ'ik, II.598-599; el-Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fazlullâh b. Muhibbullâh ed-Dimeşkî, Hulâsatu'l-Eser fî 'A'yâni'l-Karnî'l-Hâdi'l-'Aşer, Beyrut, 1297, III.353; Bursalı, a.g.e, I.182; Bağdatlı, Hediyyetu'l-Ârifin, II.268; ez-Ziriklî, a. g. e, VI. 8; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, III.47.

⁶⁸ bkz. yukarıda adı geçen eserler.

⁶⁹ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.7; Sa'deddîn Efendî, a.g.e, I.43; Mecdî, a.g.e, I.27; Mehmed Süreyya, Sicill-i 'Osmânî, Matba'a-i-Âmira, İst, 1409, II. 323; Bağdatlı, Hediyyetu'l-Ârifin, I.361; Bursalı, a.g.e, I.67-69; ez-Ziriklî, el-'A'lâm II.235; Suppl, II. 323.

⁷⁰ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.7-9; Mecdî, a.g.e, I.279.

⁷¹ Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye, s.9; Mecdî, a.g.e, I.29-30; el-Leknevî, a.g.e, s.116; Bağdatlı, Hediyyetu'l-Ârifin, I.726; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, II.383.

bir zamanda Osmanlı kültürel merkezleri arasında ilk sırayı alarak, yüksek öğretim tahsisatı alan medrese statüsüne kavuşmuştur.

Fakat sonradan da devirlerinin ileri gelen müderrislerinden çoğu burada ders verdikleri gibi, Mekke'li Kutbuddîn (966/1558)'in İznik Medresesini methetmesi, onların hâlâ itibârda olduğunu göstermeye kâfidir ⁷².

Vahyî-Zâde'nin İznik'te hangi tarihler arasında ve kimlerden ders aldığı ve gözden geçirdiğimiz kaynaklarda gösterilmemektedir; ancak burada ilk tahsilini yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş fakat buraya geldiğinde kaç yaşlarında olduğunu ve kaç sene ders aldığını yine bilmemekteyiz.

Osmanlı Devletinin yaklaşık bir asır önce başkenti olan, kültürel ve ilmî sahalarda büyük ilerlemeler kaydeden İstanbul'a gelmiş ve tahsilini burada devam ettirmiştir. Bu şehirde bir çok medresenin açılması ve Osmanlı ülkesinin sınırı içinden ve dışından gelen ilim erbabına kucak açan İstanbul ve orada bulunan devlet üst kademeleri olmak üzere başta padişahlar⁷³, ilim adamlarına gösterdikleri yakın alaka ve ilgi bir çok âlimin ve ilim talebelerinin ilmî ve kültürel sahada çalışmak ve çalıştırmak üzere, İstanbul'a yöneltmiştir. Çünkü burada bir çok yüksek ihtisâs okullarının açılması ve diğer yandan, orta okulların aynı şekilde kapılarını öğrenime açması sebebiyle İznik'in Orhân Gâzî devrindeki ehemmiyetini yavaş yavaş ilim ve kültürel sahasından, sanâyi ve ticaret⁷⁴ sahasına yöneltmesi buradaki öğrencilerin yollarının İstanbul'a çevrilmesine yol açmıştır. Bu meyânda şârihimiz Vahyî-zâde, İstanbul'a gelen bir çok ilim talebelerinden biri olup, yüksek tahsilini burada tamamlamış olmasına rağmen, yine de bu konu hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz, ancak hayatının sonuna kadar da burada ikâmet etmiştir.

Sofyalı Bâlî Efendi'nin halifelerinden ve Kânunî devri âlimlerinden olan Filipeli Nureddîn-Zâde, Muslihiddîn Mustafa Efendî (981/1573)⁷⁵ nin, öğrencilerinden olan, Muhammed b. Ahmed Ebû 'Abdillâh Vahyî-Zâde'nin, hocası vefat ettiğinde kırk yaşlarındaydı, ancak ondan kaç sene ders ve hangi eserleri okuduğuna dâir, herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

⁷² İ. A, VII.1261.

⁷³ Bilge, Mustafa, Osmanlı Medreseleri, Giriş.

⁷⁴ İ.A, V. II-1261

⁷⁵ Filipeye bağlı Köpsû nahiyесinin, Ambarlı köyünde (908/1502) doğmuştur. Mirim Kösesi diye anılan Mehmed Efendi'nin öğrencilerindendir. Daha sonra Sofyalı Bâlî Efendi'nin dergahına, intisap ederek ondan tarikat icâzeti almıştır ve Tatarpazarcığı'na giderek orada tarikata bir çok insanı toplamıştır. Sonra İstanbul'a gelerek Küçük Ayasofya Medresesinin Zaviyesine yerleşerek burada, tefsir ve hadis dersleri veriyor, daha sonra da Sadrazam Mehmed Paşa vasıtasıyla, padişahın iltifatına mazhar oluyor. (981/1573) 73 yaşındayken İstanbul'da vefat ediyor. Tefsire ve tasavvufa dair eserler yazmıştır. bkz. Atâ'i, Zeylu's-Şekâ'ik, II.212-214.

Vahyî-Zâde, tasavvufa karşı da ilgi duyarak bu sahada kendini yetiştirmiştir. (992/1584)'de vefat eden Şeyhî Vişne Efendî'nin⁷⁶ yerine oturmuştur.

Kaynaklarda, öğrencileri ve hangi tarihten itibaren ders vermeye başladığı hususunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak üzerinde çalıştığımız eseri "Mevâhibu'l-Edib fî Şerhi Muğni'l-Lebîb" 'in Mukadimesinde görüldüğü gibi en azından Dârû'l-Hadîs'te müderris (992 /1535) olduktan sonra, vefat edinceye kadar öğrenci yetiştirmiştir.

Şârihimiz bu medreselerde öğrencilerine okuttuğu eserler arasında, ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâfı, el-Ebherî diye tanınan Esîruddîn Mufazzal b. 'Omer (663/1230)'in mantıkla ilgili yazdığı "Hidâyetu'l-Hikme"si, es-Secâvendî diye tanınan Sirâcuddîn Muhammed b. Mahmûd b. 'Abdurresîd(7. asır)'in Ferâ'iz es-Secâvendî diye bilinen bu esere Seyyid Şerîf Curcânî (816/1413) tarafından yazılan şerhi ve İbn Hişâm'ın "Mugni'l-Lebîb"i bulunmaktadır.

Tercüme-i hal eserlerinde görüldüğü gibi, Şeyhi Vişne Efendi (992/1535) vefat ettikten sonra, yerine oturduğu, Üsküdar'da bulunan Atik Valide Sultân Dârû'l-hadîs'inde muhaddis, müfessir ve câmi'de vâiz olarak vefatına kadar devam etmiştir

77

Mu'âsırlarından bazıları şunlardır:

Kemâleddin Kara Dede(cunkî) (975/1567): Kânûnî devrî (926-974/1520-1566) âlimlerinden olan bu zât, Anadolu'da Sunse nahiyesinde doğmuş ve gençlik yıllarını Amasya'da geçirmiştir. Bir çok yerde müderrislik yapmıştır.Eserlerinin arasında ez-Zencânî'nin et-Tasrif şerhine bir hâşiye kaleme alarak yazmıştır⁷⁸.

Kınalı-zâde Ef. (979/1572): Meşhur âlim ve ediplerden olup, Isparta'da doğmuştur. Bir kaç eseri vardır. En meşhuru Ahlâk-ı Âlî dir⁷⁹.

Abdulkâdir Şeyhî (979/1572): Şeyhu'l-İslâmlardan olan bu zat, (920/1514)'de doğmuş, Müderrislik ve İstanbul kadılığı yapmıştır⁸⁰.

⁷⁶ Bu zât şer'i ilimleri tahsil ettikten sonra, "Halvetiyye" tarikatı şeyhlerinden Kastamonulu Şa'bân Efendî'nin hizmetine girip tasavvufa yönelmiş, daha sonra Ezeli-Zâde ile birlikte olup, tarikatta ilerlemiştir. "Sinan Çelebi"nin yerine "Balat" yakınlarında bulunan "Kethûda" Zaviyesinde "Post nişin" olarak, irşâdda bulunduktan sonra, Üsküdar'da bulunan "Vâlide Sultan Murat Han Câmî şerifi" ve Medresesinin tamamlanmasından sonra, Daru'l-Hâdiste ilk ders vermek ve va'z ve nasihatla bulunmak bu zâta nasib olmuştur. Bu zât muhaddisliği yanında aynı zamanda müfessir de olup derslerinin dışında va'z ve nasihatlerine uzun süre devam etmiştir.(992/1586)'de, yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiştir. bkz. Atâ'î, Zeylu's-Şekâ'ik,II. 361.

⁷⁷ 76Baltacı Câhid, XV-XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst, 1976, s. 585

⁷⁸ Hk, geniş bilgi için bkz, Atâ'î, a.g.e, I.119-120.

⁷⁹ Bursalı, a.g.e, I.400.

⁸⁰ Mehmed Süreyya, a.g.e, III, 345; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Büyük Osmanlı târihi, Sbi, İst, 1999, IV. 457.

Mecdî (990/1582): Edirneli olan bu zât Taşköprülüzâde'nin Şekâ'iku'n-Nû'mâniyye'sini tercüme etmiştir ⁸¹.

Cenâbî Mustafa Ef. (999/1590) ⁸²

Nevâlî (1003/1595): Kendisi Akhisarlı olup, Nasuh'tur. Medrese tahsili görmüş, (961/1554)'da asistan olmuş, Sahn-ı Süleymaniye müderrisi bulunduğu sırada, Şehzâde Mehmed'in (III.Mehmed) hocası Azmî Efendinin vefatı üzerine Nevâlî Ef. şehzade hocası olarak tayin edilmiştir ⁸³.

Bostan-zâde (1006/1598): "İhyâ'u Ulûmi'd-dîn"i tercüme ve "Multekâ"yı şerh etmiştir ⁸⁴.

Şemseddin Sivâsî (1006/1597): Halvetiye tarikatı kollarından olan Şemsîye kolunu te'sis etmiş olup, Zileli'dir. Tedris ve irşad ile çalışmıştır. Bir çok eser yazmıştır. İbni Hişâm'ın Kavâ'idü'l-'İrâb'ına yazdığı şerh eserlerinden biridir.

Hoca Sadeddin Ef. (1006/1598): Padişaha hocalık etmiş, devletin iç ve dış siyasetinde önemli rol oynamıştır. Yavuz Selim'in nedîmi olan Hâfız Hasan Can'ın oğludur. (943/1536)'da doğmuştur. Medrese tahsili görmüş, Ebu's-Suûd Efendiden icâzet almış, (981/1573)'de Şehzâde Murâd'a (III. Murâd) hoca tayin edilmiş, daha sonra da III. Mehmed'in hocası oldu. Üç lisanda şair olan bu zât kuvvetli kalem sahibi idi. Eserlerinden en tanınmış Hoca Tarihi denilen Tâcu't-Tevârih'tir ⁸⁵.

Ali Ef. (1008/1599): İsmi Mustafa olup, Geliboluludur; babası tüccar Ahmed b. Abdullah'tır. (948/1541)'de doğmuştur. Medrese tahsili yapmış ve icâzet almıştır. Bir çok eser yazmasına rağmen tarihçi olarak daha meşhur olmuştur. Meşhur eseri ise Kühü'l-Ahbâr'dır ⁸⁶.

Nev'i Ef. : XVI. asrın sonlarında yetişmiş değerli şairlerdendir. Adı Yahya olup (940/1533) Malkara'da doğmuş, medrese tahsili görmüştür. Sahn müderrisi olan Karamânlı Mehmed Ef. 'den ders almış, daha sonra derece derece yükselerek yüksek medreselerde müderrislik yapmıştır. Şehzâdelere hocalık yapmış ve III.Murâd tarafından ödüllendirilmiştir ⁸⁷.

Abdübâkî Tursun-Zâd (1013/1603): Kânûnî devrî müderrislerinden Tursun ef'nin oğludur. H. (950/1543) yılından itibaren bir çok vazifelerde bulunmuştur. En son vazifesi kâhire'de iken vefat etmiştir ⁸⁸.

⁸¹ Bursalı, a.g.e, III.139.

⁸² Mehmed Süreyya, a.g.e, II, 88.

⁸³ Uzunçarşılı, a.g.e, IV.537.

⁸⁴ Mehmed Süreyya, a.g.e, III, 233.

⁸⁵ Uzunçarşılı, a.g.e, IV, 457.

⁸⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, IV. 534

⁸⁷ Uzunçarşılı, a.g.e, III. 532.

⁸⁸ Hk. Geniş bilgi için bkz, Atâî, a.g.e, II.513.

Ahmet et-Trâblusî (1020/1612): Yine Kânûnî devrî âlimlerinden olan Ahmed b. Muhammed b. Şabân künyesinden de anlaşıldığına göre Trâblus'ludur, (1016/1601)'de İstanbul'a gelmiş, Şeyhül-İslâm sunullâh efnin büyük iltifatına mazhar olmuş onun tarafından Trâblus'a, fetva vermek üzere Kâdî ve müderris sıfatıyla vazifelendirmiştir. H. 1020/1612'de vefat etmiştir ⁸⁹.

Sunullâh Ef. (1021/1612): Şeyhu'l-İslâmlardandır ⁹⁰.

Kemâleddîn Ef. (1030/1620): Taşköprülüzâde'nin oğlu olan bu zat, Miftâhu's-Se'âde'sini, Mevzûâtü'l-'Ulûm adıyla tercüme etmiştir ⁹¹.

Vahyî-zâde'nin tesbit edebildiğimiz beş eseri mevcuttur. Bunlardan üçü elimizde bulunmakta, ikisi ise günümüze kadar gelmemiştir. Bu eserlerin dördü şerh mahiyetinde olup, biri mûstakil eserdir. Kaynaklarda her ne kadar bu beş eserin dışında herhangi bir eseri zikr edilmiyorsa da, Atâî, başka eserlerinin olduğunu yazmaktadır ⁹².

Vâhyî-Zâde'nin eserlerini, elimizde bulunanlarla sadece ismen öğrendiklerimiz diye iki grupta gözden geçireceğiz. Şârihimizin, ismini sadece hal tercümelerinden öğrendiğimiz eserleri şunlardır:

1) Mefâtihu Muğlekâti'l-Miftâh fî Şerh'î-Ebyâti'l-'Ulûm li's-Sekkâkî ⁹³.

2) es-Sağâni'nin ⁹⁴ Meşâriku'l-Envâri'n-Nebevîyye min Sihâhi'l-'Ahbâri'l-Mustafaviyye'si, Hadîs'e dâir olup, bu esere bir çok Osmanlı âlimleri ilgi göstermişlerdir ve bu esere bir çok şerh ve hâşiye kaleme almışlardır, bu zâtlar arasında şârihimizi görüyoruz, şârihimiz bu esere bir hâşiye kaleme almış olup, ancak bu esere bütün araştırmalarımıza rağmen Süleymaniye'de bulunan kütüphanelerde rastlayamadık.

Elimizde bulunan eserleri:

⁸⁹ Hk, geniş bilgi için bkz. Atâî, a.g.e, II.552; el-Muhibî, a.g.e, III.474.

⁹⁰ Mehmed Süreyyâ, a.g.e, III.233-234.

⁹¹ Atâî, a.g.e, II.641.

⁹² Hk, geniş bilgi için bkz, Atâî, a.g.e, II.598-599.

⁹³ Bağdâtli, Hediyyetu'l-'Ârifin, II.268; Bağdâtli, 'İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl 'alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn, nşr, Ord. Prof. Şerafettin Yalçın ve Kilisli Rifat Bilge, İst, 1972, II.525-526.

⁹⁴ es-Sağâni (650/1252) Razîyuddîn Ebu'l-Fezâ'il el-Hasan b. Muhammed b. Haydar b. 'Alî b. İsmâ'il el-Kuraşî el-'Omer el-Lâhûrî el-Bağdâdî, olan bu âlim Lâhûr'da doğmuş olup, ilmî ve edebî faaliyetlerini yerleştiği Bağdat'ta sürdürmüştür.

bkz.Yâkût, el-Hamevî, Mu'cemu'l-'Udeba', IX, 189-191; ez-Zehebî, Sîyeru 'A'lâmi'n-Nubelâ', XXIII. 282-284; es-Safedî, a.g.e, VII.240-243; el-Kutubî, a.g.e, I.358-360, el-Yâfi'î, a.g.e, IV.121, el-Kuraşî, a.g.e, II.82-85; İbn Tağriberdî, en-Nucumu'l-Zâhira, VII.26; Kutluboğa, a.g.e, s.155-157; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, I.519-521; Taşköprülüzâde, Miftâhu's-Se'âde, I.111-112; İbnu'l-'İmâd, a.g.e, eş-Şevkânî, a.g.e, I.210; el-Leknevî, a.g.e, s.63-64; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, I.583-584, V.250; Ayrıca Şerh için bkz. Kâtip Çelebî, a.g.e. II.1689; Gal, I.360-361; Suppl, I.613-615.

1-"Bahru'l-Kemâl fi'l-'Edeb", Türkçe manzum bir eserdir. Milli Kütüp:

2-"el-İşâretu'l-Câ'ize li Halli Muğlakâti'r-Râmîze". polon: 380

3- "Mevâhibu'l-'Edîb fi Şerhi Muğni'l-Lebîb", Arap Nahvine dâir, İbn Hişâm (761/1360)'ın yazdığı meşhur eseri 'Muğni'l-Lebîb 'an Kutub'il-'E'ârîb" 'ine bir çok âlim şerh ve hâşiye yazmış, bunların arasında, Osmanlı âlimleri de vardır, bunların biri de "Vahyî-Zâde"dir. Bu zâtın kaleme aldığı altı ciltlik, faydalı, kapsamlı, mükemmel ve herşeye vâkif ⁹⁵ bir şerh olup, bu şerhten arap âlimlerinin nakil (alıntıları) ve istişhâdatları vardır. Bu eserin önsözünde yazılış nedenleri ve amacı açıkca ortaya konulmaktadır. Ayrıca eserin sonunda da, yazılış, bitiş tarihleri ve nerede yazıldığını görmekteyiz, dolayısıyla (1006/1597) tarihinde Üsküdar Atik Vâlide Sultân Camiî Dergâhında başlanmıştır. (1015/1606) senesinin zi'l-ka'de ayında bitirmiş olup, ancak Recep ayında da bazı ilaveler yaparak tamamlamıştır.

Vahyî-zâde yetmiş sekiz sene bir ömür sürmüştür. Hayatının son zamanlarını kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, İstanbul'da geçirmiştir. Ancak bu şehre hangi yılda geldiğine dâir herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Vahyî-zâde'nin Üsküdar'da bulunan 'Atik Vâlide Sultân Dâru'l-Hadîs'inde (III. Murat Han (982-1003/1574-1595) tarafından vâlidesi için yaptırmıştır.) 26 sene aynı vazifeyi ifâ ettikten sonra (1018/1609) tarihinde vefat etmiştir. Mezarı Cami'in mihrabı önündedir ⁹⁶.

İKİNCİ BÖLÜM

Vahyi-Zâde'nin Üslûbu

"Muğni'l-Lebîb" 'in, telifinden sonra kısa bir zaman içinde şöhreti ülkelere yayılarak büyük merâk ve ilgi konusu olduğu kesindir. Vahyî-Zâde'nin İbn Hişâm'dan yaklaşık iki asır sonra gelmesine rağmen daha öncekilerin de olduğu gibi kendisinin de bu esere, dikkat ve ilgisini çekmiştir. Büyük bir merâkla mutâla'a ve müzâkere ettiğini şu ifâdelerinde görmekteyiz:

فبعثني فرط الشغف بمطالعتة ومذاكرته ووجدت من شروحه شرحي الدماميني والشميني لم يكشفا
كثيرا من المواضع المحتاجة الى الكشف والبيان (ص ٤-٥)

Ona karşı aşırı derecedeki düşkünlüğüm beni dikkatli okunmasına ve müzakere edilmesine sevketti ve ed-Demâminî, eş-Şumunnî'nin yazdıkları şerhlerde bir çok konunun açıklamasını ve izahını yapmadıklarını gördüm.

⁹⁵ Kâtip Çelebî, a.g.e, II.1753.

⁹⁶ Bursalı, a.g.e, I.182.

Bunun yanısıra "Muğni'l-Lebîb" in şârihlerinden olan önemli iki isim ed-Demâmîni ve eş-Şumunnî'nin yazdıkları şerhleri tetkik ederek, bu iki şârihin açıklanması gereken yerleri kendilerince mâlum olduğu için açıklığa kavuşturmadıklarını, özet ve kısa bilgi vermeye yöneldiklerini, konuları genişletmekten ve kolaylaştırmaktan kaçındıklarını, tekrarlamaktan uzak durduklarını, bu sebeple bazı konuların üstü kapalı kaldığını beyan etmektedir.

Atik Vâlide Sultan Dâru'l-Hadîsine müderris olarak atandıktan sonra, "elKeşşâf", "el-Hidâye", "Ferâiz şerhi" ve daha sonra "Muğni'l-Lebîb"i okutmaya başladığını, Şeyhü'l-İslâm Sadeddîn Efendinin "Muğni'l-Lebîb"e bir şerh yazmasını istediğini ve bu meyanda kendisine bir çok kitaplar verdiğini belirtmektedir.

Vahyi-Zâde şerhinde nasıl bir yol izlediğine dâir ipuçlarını eserin mukaddimesinde belirtmektedir:

Şerhin tamamını incelediğimizde, onun hangi hususlara daha çok ağırlık verdiğini şöyle sıralayabiliriz:

a)Eserde incelenmesi gereken her kelimeyi tek tek ele alır, o kelimenin anlamından irâbına kadar açıklamada bulunur, bazan örneklerle izâh eder, Arap şiirinden, atâsözlerden, Kur'an ve Hadîs'ten istîshâdlarda bulunarak konuyu pekiştirir. aynı zamanda şarih ed-Demâmîni ve eş-Şumunnî'nin görüşlerini tartışarak nakleder. Bazan da , قوله dan sonra açıklamak istediği ibareyi ele alıp izah eder.

b)Müellifin zikrettiği beyitlerin vezinlerini ve kimler tarafından söylendiği aktarır.

c)ed-Demâmîni ve eş-Şumunnî'den, قوله ile cümleler alarak konuyu açıklamak için nakiller yapmıştı.

d)Basra ve Küfe Ekollerinin, yanı sıra hemen hemen Arap dil otoriteleri'nin görüşlerine de yer vermiştir.

e) İbn Hişâm'ın fikirlerini tartıştığına المصنف diye zikreder, ez-Zemahşerî'den العلامة diye bahseder.

f)Bazan bir konuyu anlatırken, sanki karşısında birisinin söylediği söze itirazda bulunarak şöyle ifâdeler kullanır. فإن قلت ..... قلت

g)Vahyi-Zâde, metinde ve şerhte isimleri geçen nahiv âlimleri hakkında kısa bilgiler vermektedir.

Bu açıklamalarda kelimelerden başlayarak cümlelere, beyitlere, ayetlere, hadislere ve Arap otoritelerinin sözlerine yer vermektedir.

İzlediği metotta geniş açıklama prensiplerine dayanmakta olup, konuyla ilgili Ebû Hayyân'ın "Şerhu't-Teshîl"inde muzmer konusunda sözlerini desteklemek mahiyetinde olduğu için örnek göstermiştir:

لايوصل إلى حقائق الأشياء إلا بالكلام الذي فيه زيادة على ما يقتضيه تلك الصناعة . (ص ٧)

"Eşyanın hakikatlerine ancak o sanatın gerektirdiğinden fazla açıklamaileulaşılabilir".

"Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-'E'ârîb"'i ele alış tarzı şöyledir:

İncelediği cümlelerin başına قال getirmekte olup, daha sonra kendi açıklaması için ش veya س harfi kullanılmıştır. Sonra da aldığı cümleyi açıklamak için قوله kelimesi ile başlayarak bazan kelimelerin manalarına Cevherî'nin Sıhah'ı veya Fîruzâbâdî'nin Kamusu'l-Muhî'tinden yer vermiştir. daha sonra da kelime kelime irabını yapmakta olup, bir çok nahivcinin sözlerine yer vermiştir.

Beyitlerle ilgili şu cümlelere yer vermiştir:

حل الأبيات من حيث الإعراب والمعاني والأوزان والقوافي ، وترجمة قائلها من الفصحاء الذين يستشهد بكلامهم وغير ذلك . (ص ٧)

" Beyitlerin, kâfiye, vezin, ma'âni, irâb yönünden çözümü ve o beyitleri söyleyenleri, sözleriyle istişhâd edilen fusahâ'nın sözlerini v.s ....."

Kur'an ayetleri, hadisler ve rivayetler hakkında şunlar zikredilmektedir:

وبسطت القول في تفسير الآيات الواردة وإعرابها وشرح الأحاديث النبوية والآثار المروية . (ص ٧)

"Bu eserde geçen âyetlerin yorumu irâbları ve hadîslerin, atâsözlerin hakkında sözü genişletip detayına indim".

Mukaddime'nin sonuna doğru da eserle ilgili şunları ifade etmiştir: sekiz yıl gece gündüz demeden çalışarak bu eseri meydana getirmiş, bu eseri insafli ve dikkatli bir bakışla değerlendirilmesi temennisinde bulunarak et-Tuğrâ'î'nin yazdığı bu meâlde beyitlerden birine atıfta bulunarak aşağıda zikredilmiştir:

وعين البغض تبرز كل عيب . وعين الحب لا تجد العيوب (ص ١١)

"Kıskanan göz her kusuru açığa çıkarır, seven göz ise kusurlar bulamaz."

" Ve İbnu'l-A'râbî'nin şöyle bir sözüne yer vermektedir.

خذ ما صفا دع ما كدر . (ص ١١)

"Temiz olanı al, bulanık olanı bırak."

Eserin tamamlanmasından sonra kendisinin söylediği dört beyitten bir beyitini naklediyoruz:

عليك بهذا الشرح يا من لذاته من العقل والإنصاف أقصى الرغائب

"Ey akıl ve insâf sâhibi kişi, işte bu şerhi al en uzak arzulara doğru,....."

Bu arada bu esere "Muğni'l-Lebîb"e münasip bir isim düşünürken aklıma aniden "Mevâhibu'l-'Edîb fî Şerhi Muğni'l-Lebîb" ismi geliverdi.

Daha sonra açıklamalarına şöyle devam etmektedir:

İbni Mâlik'in kaleme aldığı eseri olan "et-Teshîl" mukaddimesinde şöyle denilmektedir:

وإذا كانت العلوم منحا إلهية ومواهب إختصاصية، فغير مستبعد أن يدخر لبعض المتأخرين، ما عسر
على كثير من المتقدمين، أمانا الله من حسد يسد باب الإنصاف، ويصد من جميل الأوصاف . (ص ١٢)

"İlimler İlâhi bir bağış, özel bir Allâh vergisi olunca, öncekilerden bir çoğuna zor gelenin sonradan gelenlerin bazılarının bunu bilmesi uzak bir (ihtimâl) değildir. İnsâf kapısını kapatan, güzel niteliklere mani olan hasetten Allâh'a sığınırız."

İfadelerini şöyle devam etmektedir:

قال السنيوطي في المزهري: إن من بركة العلم عزوه إلى قائله وهو أظهر من الشمس وأبين من
الأمس. (ص ١٤)

"Es-Suyûtî,"el- Muzhir"de şöyle demektedir:

"İlmin bereketi o ilmi söyleyenine, nisbet etmektedir. Bu ise şüphe götürmeyecek kadar açık ve nettir."

Son olarak da nakil ettiğim her ibâre veya cümle sahibini zikrederek alıntılarının sonunda انتهى konulmuştur.

Arap dili otoritelerinin gerek Basra Ekolünün temsilcileri gerekse Kûfe Ekolünün temsilcileri olsun görüşlerine yer verilmiştir. Bu arada özellikle de "Muğni'l-Lebîb" in iki şarihi olan ed-Demâmîni ve eş-Şumunnî'nin açıklamalarına da yer vermiştir. Bunların dışında bir çok nahivciye de yer vermiş olup, bunlardan bazıları da şunlardır: Ebû 'Amr b. el-'Alâ', el-Halîl, Sîbeveyhi, el-Muberrêd, İbn Ya'îş, İbn Cinnî, ez-Zemahşerî.

Yukarıda ismi zikredilen ve edilmeyen diğer âlimler hakkındaki bilgiler Arapça metindeki dipnotlarda gösterilmiştir.

"Mugnî'l-Lebîb "Müellifi " İbn Hişâm"ın Hayatı:

'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmet b. 'Abdillâh b. Hişâm el-Ansârî, İbn Hişâm adıyla tanınır. Lakâbı Cemâluddîn, künyesi Ebû Muhammed'tir. Kahire'de doğmuş ve orada vefat etmiş olan İbn Hişâm (708-761/1309-1360)⁹⁷ seneleri arasında yaşamış; ilk tahsili hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. İbn Hişâm, Arap Dili âlimler-inin gelip geçmiş önemli simâlarından olup, tefsir, Arapça ve fıkıh dallarından tahsilini tamamladıktan sonra, bir ara Mekke'de ikâmet etmiş ve orada "Mugnî'l-Lebîb"i ilk defa (749/1348)'de orada yazdığını, mezkûr kitabının önsözünde zikretmektedir; ancak Mısır'a dönüşü sırasında kaybolmuştur. (756/1353) tarihinde Mekke'de ikinci kez ikâmet ettiği sırada bu eseri tekrar kaleme almıştır.

Şâfiî mezhebine ait fıkı ve tefsiri de tahsil eden İbn Hişâm bir süre sonra, Kâhire'de "Kubbatu'l-Mansûriyye"de tefsir müderrisi olmuştur ⁹⁸. Daha sonra da Hanbelî mezhebine geçerek "el-Medresetu'l-Hanbelîye"ye müderris tayin edilerek, ölümüne kadar devam etmiştir.

Kaynaklardan öğrendiğimize göre İbn Hişâm, hocaları İbn Cemâ'e (733/1332)⁹⁹ ve Şihâbeddîn 'Abdullatîf b. el-Murahhal (744/1343)¹⁰⁰ 'den okumuş, Tacu't-Tebrîzî (746/1345)¹⁰¹ 'yi takip etmiş, Tâcuddîn el-Fâkihânî (734/1333)¹⁰² 'ye bu zatın son eseri olan Şerhu'l-İşâre'yi¹⁰³ son sayfası hariç olmak üzere tamamını okumuştur. Endülüslü nahiv âlimi Ebû Hayyân'dan (745/1344), Zuheyr b. Ebî Sulmâ (13 h.ö./609)'nın divânını dinledi fakat ondan ne okudu ne de ona eşlik etti. Ayrıca İbn Sarrâc (749/1348)'tan Kırâ'aât okumuştur.

⁹⁷ İbn Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhira, X. 761; İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, II.187-188; es-Sehâvî, a.g.e, I.536; es-Suyûtî, Buğyet'ul-Vu'ât, II. 68-70; es-Suyûtî, Husnu'l-Muhâzara, I.536; Taşköprülü-zâde, Miftâhu's-Se'âde, I.183-185; el-Hânsârî, a.g.e, V.137-142; Bağdatlı, Hediyetu'l-Ârifin, I.465; Corcî Zeydân, a.g.e, III.154-155; Dâi'retu'l-Me'ârif, I.409-412; ez-Ziriklî, a.g.e, V.147; Kehhâle, Mu'cemu'l-Mu'ellifin, II. 305-306; Supp, II. 16-20.

⁹⁸ Furat, Ahmet Subhi, Arap Edebiyat Tarihi, İst. Ün. Edebiyat Fak. Basımevi, 1996, s.343-344.

⁹⁹ Muhammed b. İbrâhim b. Sa'dullâh b. Cemâ'e el-Kinânî el-Hamevî eş-Şâfi'î, Bedruddîn Ebû 'Abdillâh, Hadîs ve diğer dinî ilimler âlimi, bkz. es-Safedî, a.g.e, III.297; İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, III. 280; Dâiretu'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye, I. 121; ez-Ziriklî, a.g.e, V. 297.

¹⁰⁰ 'Abdullatîf b. 'Abdulazîz b. el-Murahhal el-Harrânî, nahiv âlimi olan bu zattan, İbn Hişâm nahiv okudu ve ondan etkilenmiştir, bkz. es-Safedî, a.g.e, XIX. 119.

¹⁰¹ Ali b. 'Abdillâh b. el-Huseyin b. Ebî Bekr el-Erdebillî et-Tebrîzî Ebu'l- Hasan Tacuddîn, "el-Husâmiyye Medresesinde" müderrislik yaptığı sıralarda, derslerine sürekli katılanlar arasında İbn Hişâm'ı da görüyoruz, bkz, İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, III. 72; ez-Ziriklî, a.g.e, IV. 306.

¹⁰² 'Omer b. Ali b. Sâlim b. Sadefe el-Lahmî el-İskenderî Tacuddîn el-Fekehânî, İskenderiyeli nahiv âlimidir, bkz. İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, III. 178; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, II. 22; ez-Ziriklî, a.g.e, V. 56.

¹⁰³ Bu eser, Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî (616/1219)'nin nahye dâir "el-İşâre"sinin şerhidir. bkz. Kâtip Celebî, a.g.e, I. 98.

Aynı zamanda İbn Hişâm'ın birçok öğrencisi de olmuş, bunlardan Mısır içinden ve dışından gelenler de vardır. Tahsil yapmak isteyenlere büyük alâka ve sıcak ilgi göstermiştir¹⁰⁴ Öğrencilerinden bazıları şunlardır:

Oğlu Muhibiddîn (799/1396)¹⁰⁵, eş-Şeyh Cemâluddîn İbrâhim Muhammed el-Lahmî (790/1388)¹⁰⁶, Cemâluddîn Ebû'l-fazl Muhammed b. Ahmed b. 'Abul'azîz en-Nuveyrî (786/1384)¹⁰⁷, 'Abdulhâlik b. 'Ali b. el-Huseyn b. el-Furât el-Mâlikî (794/1391)¹⁰⁸, 'Ali b. Ebî Bekr b. Ahmed b. el-Bâlisî (767/1365)¹⁰⁹.

İbn Hişâm hakkında, İbn Haldun'un şu sözleri mânidardır. Diyor ki: "Sürekli tâ Mağrib'ten işitiyoruz ki Mısır'da kendine İbn Hişâm denilen ve Sîbeveyhi'den daha nahivci olan bir Arapça âlimi zuhûr etmiş"¹¹⁰ ve devam ederek şöyle diyor:

"İbn Hişâm nahiv ilminde çok derin bilgi sahibi idi. İbn Cinnî'nin tedris usulünü ve sistemini kabul etmiş olan, Musul nahiv âlimlerinin yolunu takip etmiştir. İbn Hişâm'ın göstermiş olduğu vukûf cidden hayret verici olduğu gibi, mevzûuna hakim ve mâhir bir âlim olduğunu da göstermektedir¹¹¹. Dikkat çekici açıklamalarıyla, derin bir şekilde tahkikat yapan, fevkalâde bir açıklık ve harikulâde bir incelemeye sahip, bildiğine en iyi şekilde vâkîf, açıklamak istediğini mümkün olduğu şekilde kısa veya uzun açıklayabilen güçlü biriydi¹¹².

Onun, nahivdeki programı, Bağdat Ekolünün programıdır. O, Basra Ekolüyle, Kûfe Ekolünün bir denklemdir. Kendi metoduna uygun olanı seçerek, bir çok zaman başkalarının henüz söyleyemediğini kendisinin yeni bir fikir üreterek özellikle irâb sahasında bir çok seçeneklerde (Sîbeveyhi'nin fikirlerini) Basra Ekolünün yanında olduğunu destekleyerek göstermiştir¹¹³.

İbn Hişâm bir çok eserler yazmıştır bunlardan bir kısmı günümüze kadar gelmiş olup, bir kısmı da kaybolmuştur böylece kendisinin ne derecede geniş bir bilgiye sâhip olduğunu göstermektedir. Bu eserler "Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-a'E'ârib" in de gösterilmiştir¹¹⁴.

¹⁰⁴ İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, II. 187-188.

¹⁰⁵ es-Suyûtî, Husnu'l-Muhâzara, I.537; İbnu'l-İmâd, Şezârâtu'z-Zeheb, VI.361.

¹⁰⁶ İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, I.60.

¹⁰⁷ İbnu'l-İmâd, Şezârâtu'z-Zeheb, VI. 292.

¹⁰⁸ İbnu'l-İmâd, Şezârâtu'z-Zeheb, VI. 333.

¹⁰⁹ İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, III. 133; es-Suyûtî, Buğyetu'l-Vu'ât, II.151.

¹¹⁰ İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, II. 187-188.

¹¹¹ İ. A, V. 2.754-755.

¹¹² İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kâmine, II. 188.

¹¹³ Zayf, Şevkî, el-Medârisu'n-Nahviyye, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire, 1968, s. 346-355.

¹¹⁴ İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, nşr, 'Abdulhamîd, Muhammed Muhyiddîn, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1388. I.8-11; Ayrıca eserleri için bkz. Sezer, İsmâil Hakkı, İbn Hişâm ve Muğni'l-Lebîb'i, Konya, 1988, s.24-35.

"Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-'E'ârîb" ¹¹⁵, nahiv sahasında büyük bir yere sahip olup akıl sahiplerini nahiv kitaplarına gerek duymamak ve nahivde önemli bir çok âlimin görüşünü tahlil ve tenkid edişi gösteriyor ki, İbn Hişam'ın bu sahada belli bir noktaya gelişinin göstergesidir. Bu sözleri tasdik edecek bir çok âlimin sözleri kaynaklarda zikredilmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır, es-Subkî (756/1355), İbn Hacer (852/1448), eş-Şevkânî (1250/1834) ve belki de en önemlisi İbn Haldûn (808/1406)'un sözleridir.

"Muğni'l-Lebîb 'an kutubi'l-'E'ârîb" cümlelerde, edâtlar hakkında geniş açıklamalar ihtiva eden tam bir nahiv kitabıdır¹¹⁶. Sekiz bölümden meydana gelmiştir.

Birinci Bölüm: Edatlar ve kaideleri.

İkinci Bölüm: Cümleler, kısımlar ve kâideleri.

Üçüncü Bölüm: Zarf, Câr-mecrur ve kâideleri.

Dördüncü Bölüm: İrâb'ta yapılan yanlışlar.

Beşinci Bölüm: İrâb ehline itiraz olabilecek yönler.

Altıncı Bölüm: İrâb ehli arasında şöhret kazanmış, ancak doğrusu başka olan, ona dikkat çekmiştir.

Yedinci Bölüm: İrâb'ın yapılması

Sekizinci Bölüm: Birçok kısmî kurallar ve meseleyi kapsayan genel kurallar.

Bu eserin yirmiden fazla başka şerhleri de olduğu zikredilmektedir¹¹⁷.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Metin Tesisinde İzlenen Metod

Bu çalışmamız Vahyi-Zâde'nin "Mevâhibu'l-'Edîb fi Şerhi Mugni'l-Lebîb"adlı eserinin Süleymâniye Kütüphanesindeki, Dâmâd İbrâhim Paşa bölümünde bulunan 1087 nolu nüshası esas kabul edilerek (1-77) varakları arasındaki tahkik çalışmasıdır. Müteadid nüshaları bulunan bu eserin nüshalarından üç nüshanın ehemmiyetine binâen ele alınmıştır. → rumuzlu nüshanın Süleymaniye'de bulunan Dâmad İbrâhim Paşa bölümünde 1087 nolu, aynı ktp.'nin Esad Efendi bölümündeki 3107 nolu nüshasına س rumuzu verilmiş olup, üçüncü nüsha ise yine aynı ktp.'nin Şehid Ali Paşa bölümündeki 2537 nolu nüshası da ش rumuzuyla tanıtılmıştır. Tüm

¹¹⁵ Kâtip Çelebi, a.g.e, II. 1029.

¹¹⁶ Kâtip Çelebi, a.g.e, II.1751-1754, İ.A, 5/2. s.754.

¹¹⁷ Kâtip Çelebi, a.g.e, II.1752.

nüshalar arasında bu üç nüshanın metin tesisinde ön görülen kriterler bakımından en uygun nüshalar olduğu kanaatindeyim.

Bunlardan ehemmiyetine binâen esas alınan nüsha .→ rumuzuyla işaret edilen, Dâmâd İbrahim Paşa 1087 nolu nüshadır. Sebebine gelince, Vahyi-Zâde hentüz hayatta iken, (1015/1606)'de istinsah edilmesi ve (1016/1607)'da mukabelesinin yapılmasıyla önemli bir nüsha haline gelmiştir. Ayrıca yer yer tashih edilmesi ve bu tashihi de (صح) ibaresiyle gösterilmesi, bunlara ilaveten mukaddimesinin mevcut olması, bu mukaddimede eserin daha düşünce safhasından bitimine kadarki süre zarfında düşünceleri, müzakere ettiği zatlar ve eserle ilgili önemli kabul edilecek ipuçlarını zikretmesiyle bu nüsha daha da ehemmiyet kazanmıştır.

Bu nüshanın diğer ciltleri aynı bölümde şöyle sıralanmıştır: 1087, 1088, 1089, 1090 nolu nüshalardan oluşan bu altı ciltlik eser, aşağıda görüleceği üzere dört ciltte toplanmıştır.

Şehîd Ali Paşa nüshası - 2537

Bu nüsha yukarıda adı geçen nüsha kadar ehemmiyetli olup, hemen hemen bir çok özelliği paylaşmaktadırlar. Hâtimesinden anlaşılacağı üzere bu nüsha şarih nüshasında istinsah edilmiştir ancak istinsah tarihi şarih vefatından 67 sene sonra yapılmıştır. Bu nüshadaki bir diğer özellik de fihristinin daha muntazam olup, yazısını güzel bir talik yazıyla yazılmış olması ancak bazı yerlerin okunaklı olmayışı, düzeltme ve yıpranmaların oluşu okumayı zorlaştırmıştır. Bu nüshanın özelliği altı cildinin bir arada olmasıdır. Bir diğer ehemmiyeti de vezir-i azam Ali isimli bir zatın eserin hatimesinde isminin zikredilmiş olmasıdır.

Esad Efendi nüshası - 3107

Bu nüshada altı cilt bir arada toplanmıştır. Talik yazıyla yazılmış, fihristi bulunmakla birlikte, önsözü vardır ancak, bu nüshada diğer iki nüshaya nazaran daha çok imla hatası bulunmaktadır. 1. Metin tesisinde bir nüshayı esas alıp diğer nüshaların farkları gösterilmiştir. Şarih'in bizzat kendisinin yazdığı nüshası elde edilemediği için vefatından bir kaç yıl önce mukâbele tarihi düşülmüş olması nedeniyle .→ nüshası esas nüsha olarak kabul edilmiştir.

2. .→ rumuzlu nüsha her ne kadar istinsaha esas kabul edildiyse de zaman zaman meydana gelen farkların doğru olması gerekenin tesbitinde bazı yerlerde diğer nüshalardaki rivayetler kabul edilmiştir. Nitekim .→ rumuzlu nüshada da diğer nüshalarda olduğu gibi yer yer yalnız ifade ve gramer hataları görülmektedir.

3. Metnin bazı yerinde (ح، مع ما، المص، الخ، تع) kısaltmalar, (حينئذ معما، المصنف، إلى، آخره، تعالى) yerine kullanılmıştır. Bu durumda açık şekil tercih edilmiştir.

4. Noktaları konulmamış bir çok yerde noktalar eklenmiştir.

Örnek: فخر: فخر، المتجاوزين: المتجاوزين

قایل şeklindeki ism-i failer قایل şeklinde gösterilmiştir. Bu gibi hemzenin ihmal edildiği yerlerde kelimenin doğru şekli belirtilmiş olup fark gösterilmemiştir.

Örnek olarak:

دلایل: دلائل، كائنا: كائنا، عايد: عائد

5. Bazı imla hataları düzeltilmiştir. Örnek olarak:

أنشاء: أنشاء، معنا: معنى، الباء: الباء

6. Eserin içinde geçen ayet, hadis, şiir ve atasözlerine gelince bunlar için şairlerin divanlarına ve Kur'an-ı Kerim'e, hadis kitaplarına ve atasözlerin kaynaklarına bakılmıştır. Metnin kolayca anlaşılabilmesi için mümkün olduğu kadar noktalamaya ve gerekli hareketleri koymaya gayret edilmiştir.

7. Metinde geçen beyitlerin birinci ve ikinci şatırı eksik ise, bunlar tamamlanmıştır.

8. Kur'an ayetleri ve hadisler { } özel parantez arasında verilmiştir.

9. Nüshalarda bazı kelimeler ve ibarelerin eksik veya fazla olması durumunda (( )) ikili parantez ile gösterilmeye çalışılmıştır.

10. Kitap isimleri " " tırnak ile gösterilmiştir.

11. Metinde bulunan örnekler için « » köşeli tırnak kullanılmıştır.

12. Muğni'l-Lebîb'in esas metni [ ] köşeli parantez arasında ve daha koyu bir şekilde gösterilmiştir. Muğni'l-Lebîb'in matbu ve iki ayrı tahkikli nüshasına müracat edilmiştir.

13. Daha bir çok imla hatası yeni imla kılavuzuna göre tashih edilmeye gayret gösterilmiştir. Örnek olarak

الفأ: الفاء، قراءة: قراءة، يقرأ: يقرأ، تأكيد: تأكيد، لا يؤتون .